

SZTARICSKAI FERENC †

egyetemi tanár
Kossuth Lajos Tudományegyetem

VIRÁGOS MÁRTA

tudományos főmunkatárs
Debreceni Egyetem, Informatikai Kar
ORCID:orcid.org/0000-0003-0837-6080
viragos.marta@inf.unideb.hu

BOGNÁR REZSŐ KÉMIKUS PROFESSZOR, A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM 1951–54. ÉS 1973–75. TANÉVI RECTOR MAGNIFICUSA

Bognár Rezső a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen szerezte diplomáját, és Zemplén Géza mellett dolgozott 1950-ig a műegyetemi Szerves Kémiai Intézetben. 35 éves korában már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Már akadémikusként kerül Debrecenbe, ahol is az Egyetem éppen alakuló Természettudományi Karának Szerves Kémiai Intézetét szervezte meg. A debreceni négy évtizedes működése messze túlterjedt az intézet falain, hiszen két ízben is, összesen öt tanéven keresztül az egyetem rektora, és ugyancsak két ízben hét tanévben rektorhelyettese volt. Különösen jelentős szerepe volt abban, hogy a Debreceni Akadémiai Bizottság 1976-ban megkezdhette működését és székháza épült Debrecenben.

Kulcsszavak: egyetemtörténet, Bognár Rezső, szerveskémia-kutatás, rector magnificus, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debreceni Akadémiai Bizottság

REZSŐ BOGNÁR, PROFESSOR OF CHEMISTRY, RECTOR MAGNIFICUS OF THE KOSSUTH LAJOS UNIVERSITY OF SCIENCES BETWEEN THE ACADEMIC YEARS 1951–54. AND 1973–75. Rezső Bognár graduated from the József Nádor University of Technology and Economics in Budapest and worked beside Géza Zemplén at the Institute of Organic Chemistry at the University of Applied Sciences until 1950. At the age of 35 he already became a corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences. He moved to Debrecen as an academic, where he organised the Institute of Organic Chemistry at the University's newly established Faculty of Natural Sciences. The four decades he has spent in Debrecen have spread far beyond the walls of the institute, since he was rector of the university for a total of five academic years, and vice-rector for seven academic years, both positions he has held on two occasions. He played a particularly significant role in enabling the Debrecen Academic Committee to start its work in 1976 and to build its headquarters in Debrecen.

Keywords: university history, Rezső Bognár, organic chemistry research, rector magnificus, Kossuth Lajos University of Sciences, Debreceni Academic Committee

Beérkezett: 2022. 05. 15.

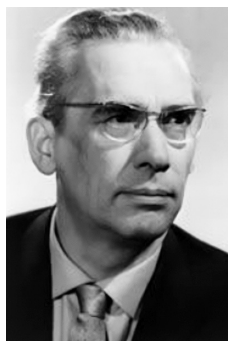
Közlésre elfogadva: 2022. 08. 15.

Copyright GERUNDIUM

„Az ember valamilyen tehetséggel születik, melyhez belső és külső adottságok járulnak. Ezt követően kezdjük elsajátítani a szakmát. Nem mellékes, milyen korban és társadalmi közegben élünk, kikkel kerülünk kapcsolatba. Nem mindegy, hogy kitől tanuljuk meg a mesterséget. Az ember másképpen látja a korszakot, melyben él, mint később, amikor az emocionális kötődés szálai lazulnak. Évek multával bizonyos »rálátásra« teszünk szert és valamelyest reálisabban próbálkozhatunk az eltelt időszak értékelésével mielőtt az a feledés homályába merülne.”¹

A tanulmány első része Sztaricskai Ferenc² egyetemi tanár 1998-ban a **Debreceni Szemlében** *Bognár Rezső (1913–1990) emlékezete nyolcvanötödik születésnapján* címmel megjelent képekkel, ábrákkal kiegészített, formailag átdolgozott cikke.³

Családi háttér és Hódmezővásárhely

Bognár Rezső 1913. március 7-én született Hódmezővásárhelyen az azonos nevű református kántor-tanító édesapa és a földbirtokos származású édesanya, Hegedűs Klára házasságának egyetlen gyermekeként. Köztudott, hogy az 1948 utáni években a szülők foglalkozása és vagyoni helyzete a személyzeti jelentések útján elkísérte és jelentősen befolyásolta az emberek sorsát. Erről Bognár Rezső esetében – a korabeli „káderjelentésekből” átvett – MTA rendes tagságra szóló főtitkári ajánlásban (kelt: Budapest, 1953. február 17-én) ez olvasható: „Apja kántor-tanító. Anyja kulák családból származik, 70 hold földet örökölt a felszabadulás után, amit később az államnak felajánlottak. Szülei jelenleg is Hódmezővásárhelyen laknak. Felesége Halász Ilona zongora tanárnő, a felszabadulás után szintén 76 hold földet örökölt a családjától, kik deportálás alatt meghaltak.” A szülők vagyoni helyzetére vonatkozó adatok a későbbiekben, bizony még Kossuth-díjas professzorként is, magyarázkodásra kényszerítették. Egyik részletes önéletrajzában azt fejtegette, hogy szülei földbirtokával kapcsolatban a legfontosabb kérdésnek a földek felajánlását tartotta.

¹ FILEP Tibor, Tudomány és Közélet: Beszélgetés dr. Bognár Rezsővel, *Hajdú Bihari Napló*, 1983. március 8.

² Sztaricskai Ferenc (1934–2012) a Kossuth Lajos Tudományegyetem nemzetközileg elismert professzora, Bognár Rezső közvetlen munkatársa volt, aki eredményes gyógyszerkutatói és kutatásszervezési tevékenységet végzett. 1963-ban került a KLTE Szerves Kémiai Tanszékére Bognár Rezső meghívására, és egyik alapító tagja lett az MTA Antibiotikum-kémiai Kutatócsoportnak. 1985-től a KLTE címzetes egyetemi tanára és 1987-től a kutatócsoport vezetője lett. Évtizedeken keresztül számos egyetemi és akadémiai bizottságban munkálkodott.

³ SZTARICSKAI Ferenc, Bognár Rezső (1913–1990) emlékezete nyolcvanötödik születésnapján. *Debreceni Szemle*, 1998, 2, 257–273.

Persze erre, akkor, másféle lehetőség nem nagyon adódott. Ezt tették félelmükben a magyar családok százezrei is.

A Szeged vonzáskörzetébe tartozó Hódmezővásárhely színvonalas iskoláinak és élénk szellemi közéletének köszönhetően számos jó nevű író, művészt, tudóst stb. indított el pályáján. Így volt ez Bognár Rezső esetében is. Elemi és középiskoláit Hódmezővásárhelyen végezte. A Bethlen Gábor Református Gimnázium diákjaként 1931-ben érettségizett. A középiskolai évek alatt a tanár meghatározó szerepet tölt be a tanuló egyéniségének fejlődésében és a későbbi pályaválasztásában. Vallomása szerint a Gimnázium kiváló tanárának, Bodnár Bertalannak köszönhetette, hogy megszerette a természetet és ezen keresztül a természettudományokat.⁴ A szülői házról, fiatalságáról szép emlékeket őrzött, szinte kifogyhatatlan volt a vásárhelyi anekdotákból. Karnagy édesapjától a zene és művészetek iránti vonzalmát, paraszti származását, szókimondó édesanyjától pedig a kiegyensúlyozott idegrendszer, a türelmet és a rendkívüli munkabírást örökölte.

A módos szülők egyetlen gyermeküket a nyugodt és biztos megélhetést nyújtó gyógyszerési pályára kívánták irányítani. Úgy gondolták, hogy a családi földbirtok elegendő fedezetet nyújthat egy saját patika létesítéséhez, hiszen a harmincas években a vidéki városok patikusai köztisztületnek örvendő értelmiségi szerepet és rangot képviseltek. E motivációk fontos szerepet játszottak abban, hogy a sikeres érettségi után a közeli szegedi Tudományegyetemre iratkozott be, ahol két szemesztert végzett. A pályaválasztás történetét egykori hódmezővásárhelyi kortársa (P. F.) azonban másképpen kommentálta. Az ifjú Bognár Rezső a zene és a kémia iránt egyaránt vonzalmat érzett, de nem tudta eldönteni, hogy hivatásául melyiket válassza. Ezért felkereste Kodály Zoltánt, és kérte, hallgassa meg zongorajátékát. A Mester eleget tett a fiatalember kérésének, és végül azt tanácsolta, hogy válassza a vegyészmérnöki pályát.

Az I. világháborút követően a magyar szerves vegyipar és különösen a gyógyszeripar fejlődésnek indult. A vegyipari üzemek, gyárak saját laboratóriumokat hoztak létre, és megnőtt a szakképzett vegyészmérnökök iránti igény. Talán ez is közrejátszott abban, hogy Bognár Rezső 1932-ben átiratkozott a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre. Vegyészmérnöki oklevelét 1936 decemberében kapta kézhez, majd néhány hónapot a Hungária Guttapercha- és Gumiárugyár alkalmazottjaként, üzemben dolgozott. Az ifjú mérnök szorgalmát és tehetségét dicséri, hogy 1937 júliusában Zemplén Géza professzor magánalkalmazottnak hívta intézetébe, ahol a nemzetközi híró tanítómester „zsebből” fizette bérét. Erre a megtisztelő felkérésre Bognár professzor idősebb korában is gyakran emlékezett, hiszen egy biztos gyári állást adott fel egy bizonytalan, de ígéretes egyetemi oktatói karrierért. A családalapítás előtt ehhez némi bátorság is kellett, mivel a fiatal zenetanárnővel az elkövetkező évre tervezték házasságukat.

⁴ FAZEKAS Valéria, Bognár Rezső, *Az én Debrecenem, Debrecen*, 3/10. 1988. március 11.

A Zemplén-iskola évei

A tanszékvezető meghívását követően Bognár Rezsó 1950 szeptemberéig megszakítás nélkül a Műszaki Egyetem Szerves Kémiai Intézetében dolgozott. Ez az intézet 1913-ban létesült, alapítója, első és egészen 1956-ig ténykedő professzora Zemplén Géza volt, aki 1907–1909 között Fischer Emil laboratóriumában sajátította el a szerves kémiát. A nevezett berlini intézetének munkájában még Kőrösi Kornél és Fodor Kálmán magyar kutatók is részt vettek,⁵ de a szakmai és publikációs teljesítmény tekintetében Zemplén Géza magasan kiemelkedett közülük. A Berlinben töltött évek alatt ismerkedett meg Wolf Emillel, aki a Chinoin Gyógyszer és Vegyészeti Termékek Rt.-t (1913) alapította. Kettőjük barátsága és a Chinoin támogatása biztosította a háttérrel a szerves kémia felvirágzásának Magyarországon.⁶ Zemplén professzor iskolájának döntő szerepe volt a magyar szerves és alkalmazott kémiai oktatás és kutatás létrejöttében, kifejlődésében. Tanítványai között igen sokan lettek akadémikusok, professorok, vezető ipari szakemberek. Az 1994. évi Nobel-díjas Oláh György szintén Zemplén Géza tanítványa és munkatársa volt. Bognár Rezsó a Zemplén-tanszéken eltöltött tizenhárom év alatt az oktatói munka minden lépcsőfokát végigjárta. 1938-ban tanársegéddé, 1940-ben pedig adjunktussá nevezték ki. Részt vett a vegyészmérnök hallgatók elméleti és gyakorlati képzésében, valamint a tanszéken folyó ipari kutatómunkában. Személyiségében és tevékenységében harmonikusan ötvöződött az újat kereső kutató és az alapkutatási eredményeket a gyakorlatba átültetni kívánó mérnök szemlélete. Ezt tanulta mesterétől és ezt a szemléletet adta tovább tanítványainak, aminek napjainkban is fontos üzenet-tartalma van. Idősebb korában is gyakran hiányolta, hogy az egyetem nem készíti fel eléggé a hallgatókat a gyakorlati munkára. Hiába biztos az elméleti tudásuk, ha gyárakban, üzemekben helyezkednek el, nehezen boldogulnak. Kutató nem lehet mindenkiből, az iparnak pedig nagy szüksége van a jó gyakorlati szakemberekre. Móra László Zemplén Gézáról szóló könyvének előszavában Bognár ezekkel a szavakkal emlékezett egykori főnökére: „Engedje meg az olvasó, hogy én, aki 13 évet töltöttem mellette mint tanítvány, majd mint munkatárs, különösen kiemeljem Zemplén Géza valóban zseniálisnak mondható, sokszor intuitív, sokszor következetes, logikus problémalátását és problémaválasztását A kitűzött célra törve úgy tudott koncentrálni azonban egy-egy témára, hogy ez ugyanakkor nem jelentett egyoldalúságot és beszűkült látókört. Intézetvezető, intézetszervező, oktató-nevelő munkája a Műegyetemen, nagy visszhangot és elismerést kiváltó publikációs tevékenysége és ugyanakkor intenzív és hasznos ipari kapcsolatai igazolják és bizonyítják ezt. A szemtanú meggyőződésével állíthatom, hogy olyan rendkívüli adottságokkal rendelkezett, melyek messze magasan kiemelték őt nemcsak az átlagember, de a tudományterület ismert művelői közül is.”⁷

⁵ A szerző részére F. Lichtentaler professzor adott információs anyagot.

⁶ KORBONITS Rezső, *Survey of the Pharmaceutical Research in Chinoin*. Chinoin Ltd., Budapest, 1977.

⁷ MÓRA László, *Zemplén Géza, a hazai tudományos szerves kémia megalapítója (1883–1956)*, BME Központi Könyvtára, Budapest, 1952.

Bognár Rezső első tudományos publikációja Zemplén professzorral a primveróz (6-O- α -D-xilozil-D-glükóz) szintéziséről 1939-ben a *Ber. Deutsch. Chem. Ges.* 72. kötetében jelent meg. A primveróz a növényi eredetű festékek, az alizarin-glikozidok egyik szénhidrát-komponense. Hamarosan elkészült műszaki doktori értekezése is, melynek oklevelét 1941-ben vette át. Ennek tárgya a húgyhajtó hatású *Linaria vulgaris*ban előforduló flavon glikozidok diszacharid egységének szerkezetvizsgálata és szintézise volt. Zemplén professzorral több mint 20 közös közleményben számoltak be a különböző növényi eredetű glikozidok mesterséges előállításáról. Munkássága ebben az időszakban a szénhidrátkémia területére esett (primveróz, izoprimveróz, mellibióz, allolaktóz), diszacharid szintézisekkel, valamint oxigén glikozidok és flavonoid-glikozidok előállításával foglalkozott (izobetulozidok, szaliciloil-populinok, szaliciloil-szalicinek, tlavonoid- és izoflavonoid glikozidok).⁸ Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, s Bognár Rezső visszaemlékezéseiben nem hallgatta el, hogy Zemplén Géza meglehetősen rabiátus természetű ember volt. Nem szerette, ha munkatársai külföldre pályáztak, mert azt tartotta, hogy nincsen olyan kutatási tevékenység, amit nála ne lehetne megtanulni.

Való igaz, hogy a szénhidrátok kémiája területén a tanítómester ekkor már nemzetközi elismertséget és tekintélyt szerzett. Talán ez is közrejátszott abban, hogy Bognár tudományos munkásságában a szénhidrátok és glikozidok kémiája a későbbiekben is meghatározó szerepet játszott, de szerves kémiai katalízissel és elméleti jellegű kérdésekkel is foglalkozott. Utóbbira utal, hogy a Műegyetem Vegyész-mérnöki Osztályánál *Katalízis a szerves kémiában* című habilitációs témája alapján (adjunktusként) szerzett magántanári képesítést. Szakmai tevékenységéhez jelentős anyagi biztonságot szolgáltatott az 1942 és 1948 között évente elnyert belföldi kutatási ösztöndíja (vö. napjaink Széchenyi Professzori Ösztöndíjával). Természetesen nem feledkezhetünk el arról sem, hogy a negyvenes évek elején már javában folyt a II. világháború. Ezekről az évekről, melyet gyakran katonai szolgálatok szakítottak meg, önéletrajzában részletesen beszámolt.

„...tíz hetes póttartalékos kiképzés (1939. októbertől decemberig) után, négyszer hívtak be rövidebb katonai szolgálatra, összesen kb. 11 hónapra. Teljes egészében tehát összesen 13 hónapig voltam katonai szolgálatban. Ebből az időből 6 hónapot (1942-43) az akkori Haditechnikai Intézet laboratóriumában töltöttem és analitikai munkát végeztem. Utolsó rendfokozatom: tartalékos mérnök zászlós. Sem fronton, sem Nyugaton nem voltam. 1944-ben a katonai behívás elől hamis papírokkal szabadultam és az ostrom alatt is, mint katonaszökevény, Budapesten tartózkodtam. Budapest felszabadítása után, mint civil kerültem fogságba és Gödöllőn, majd Cegléden voltam fogolytáborban. Három és fél hónap után Ceglédről szabadon bocsátottak és ekkor 1945. augusztus 1-ig Hódmezővásár-

⁸ LIPTÁK A., NÁNÁSI P., SZTARICSKAI F., REZSŐ Bognár (1913–1990), *Adv. Carbohydr. Chem. Biochem.* 49, 3–9 (1991).

helyen voltam betegszabadságon. Akkor tértem vissza Budapestre és elfoglaltam régi munkahelyemet a Műegyetemen, ahol távollétem alatt igazoltak.”

Sokszor büszkén emlegette, hogy katonai alapkiképzésére a huszároknál került sor, és így módjában állt jól megtanulnia lovagolni. Azt, hogy sikerült elkerülnie a frontszolgálatot, csakis főnöke tekintélyének és saját szakmai képzettségének köszönhetette. A sors iróniája, hogy magyar földön, civilként esett orosz fogságba, ahonnan betegen, némi furfanggal sikerült kiszabadulnia. Ugyanis a fogolytáborban töltött három és fél hónap alatt alultápláltság és vitaminhiány miatt állandóan vérzett az ínye. Ennek következtében bármikor képes volt véres köpetet produkálni, aminek láttán az orosz táborparancsnok elengedte. Az ostrom alatt a Műegyetem épületei közül a legsúlyosabb károkat a Gellért-téren lévő Zemplén-intézet szenvedte. A laboratóriumi felszerelések, eszközök jelentős része elpusztult, és évekbe került, amíg azt ismét pótolni tudták. A Szerves Kémiai Tanszék újjáépítésének és újjászervezésének egyik motorja Bognár Rezső volt. Annak érdekében, hogy az oktatómunka és a normális élet mielőbb elkezdődhessen az intézetben, még az éves rendes szabadságáról és angolai UNESCO ösztöndíjáról is hajlandó volt lemondani. A fiatal Bognár Rezső demokratikusan gondolkodó, baloldali érzelmű ember volt. Erre utal, hogy 1945-ben belépett a Szociáldemokrata Pártba (SZDP). Párttagságát az MKP-val történt pártegyesítést követően is megtartotta, 1956-ig.

1947-ben Zemplén professzor meghívást kapott a washingtoni Georgetown Egyetemre, ahonnan egy év múltával betegen tért vissza. Távollétében Bognár Rezsőt bízták meg a helyettesítéssel, aki ezt a feladatot egészen 1950. szeptemberig ellátta. Zemplén tanári szemléletének egyik alapeleme az volt, hogy „keveset, de jól tanítsunk”.⁹ Ezt az elvet tanítványai is követték, melyet napjainkban sem ártana megszívlelni. Bognár a tanítómester feljegyzéseit, kézzel írott vizsgatételeit, dedikált fotóját haláláig igen nagy becsben tartotta és megőrizte. Az 1948-as esztendő mindkettőjük számára jelentős elismerést hozott. Ebben az évben osztották ki első alkalommal a legmagasabb, hazai szakmai elismerést jelentő Kossuth-díjakat. A természettudományok terén elért kiváló eredmények elismerésül Zemplén Gézával együtt heten kapták meg az arany díszjelvényű Kossuth-díjat. A professzor örömét nagyban fokozta, hogy ezzel egyidejűleg két kiváló tanítványát, Bognár Rezsőt és Hoffmann Sándort az ezüst fokozatú (kis) Kossuth-díjjal (10 000 Ft) tüntették ki. A Magyar Tudományos Akadémia Bognár Rezsőt még ebben az évben ugyancsak levelező tagjául választotta. A Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése után az Akadémia II., vagyis a Matematika és Természettudományi szakosztályának levelező tagja és a III. osztály vezetőségének tagja lett. 1951 decemberében pedig megalakult az MTA VII. Vegyész Osztálya, amely Bognár Rezsőt – Erdey Grúz Tibor főtitkár és Patkós Lajos személyzeti vezető javaslatára – osztálytitkárnak választotta. A szakmai elismerések további megtisztelő oktatói feladatokkal párosultak. Az 1947/48-as tanévtől kezdve meghívást kapott az Állami

⁹ ZEMPLÉN Géza, *Szerves kémia*. Egyetemi tankönyv, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

Műszaki Főiskolára, ahol textilvegyész, élelmiszervegyész és bőrvgyész tagozaton szerves kémiát adott elő, és vezette annak laboratóriumi gyakorlatát. A Műegyetem Szerves Kémiai Intézetébe 1949-ben nevezték ki intézeti tanárnak és megbízták az elméleti szerves kémia oktatásával. Emellett vezetésével számos doktori értekezés készült. (13 doktori értekezés témavezetője volt.) Idősebb korában Bognár professzor azt is elárulta, hogy a doktoranduszok nemcsak dolgoz, segítő kezeket jelentettek a laboratóriumokban, hanem – a személyes konzultációk és foglalkozások – jelentős jövedelemkiegészítést nyújtottak számukra.

Valódi korszakváltás 1950-ben következett be Bognár Rezső életében, amikor a Debreceni Tudományegyetem Szerves Kémiai Tanszékére egyetemi nyilvános rendes tanári kinevezést kapott. Noha Bognár Rezsőnek minden esélye megvolt arra, hogy előbb vagy utóbb átvegye a tanszék vezetését Zemplén Gézától, ő mégis Debrecent választotta. Évek múltával, amikor megkérdeztük tőle, hogy miért nem maradt a Műegyetemen, így válaszolt: „*Budapesten a kollégáim között én mindig Rezső¹⁰ maradnék, Debrecenben pedig Bognár professzor lettem.*” Ma már köztudott, hogy a későbbi években a professzorság mellett a rektori és rektorhelyettesi tisztséget két-két alkalommal is betöltötte.

A Debreceni Tudományegyetem

A debreceni egyetem elődjének a nagy hagyományokkal rendelkező Református Kollégium tekinthető. Ennek falai között már a 16. és 17. században jelentős tudományos eredmények születtek, és számos, később híressé vált személyiség folytatott tanulmányokat. Esetünkben a professzorok sorából a polihisztor Hatvani Istvánt kell kiemelnünk, aki Magyarországon elsőként, 1757-ben kezdte el – a természettudományok integráns részeként – tanítani a kémiát.¹¹ Az egyetem alapításának gondolata Debrecenben már a 19. század második felében felmerült. Végül is a *Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem* felállításáról csak az 1912. évi XXXVI. törvénycikk intézkedett. Az egyetem az 1914/15-ös tanévvel kezdte meg működését a Theológia, a Jog- és Bölcsészettudományi Karral (BTK). Az Orvostudományi Kar 1918 őszén nyitotta meg kapuit, melynek keretében 1923-ban kémiai és fizikai intézetek is létesültek. Az egyetem neve – a politikai változásoktól függően – az elkövetkező négy évtized alatt többször megváltozott. 1921-ben a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem nevet vette fel. A II. világháború után Tisza István nevét törölték, és 1952-ig csak Debreceni Tudományegyetemként volt használatos. A kormányzat 1949 és 1951 között rendkívül sajnálatos intézkedéseket és szerkezeti változtatásokat hajtott végre a magyar felsőoktatásban. Ennek eredményeként Debrecenben szüneteltetésre ítélte a jogi

¹⁰ Kollégák, barátok mindig Rezsőnek becézték.

¹¹ *25 éves a Kossuth Lajos Tudományegyetem Természettudományi Kara, 1949–1974.* (Szerkesztette Dr. Szénássy Barna) KLTE TTK Kiadványa, Debrecen, 1975.

kart, a református hittudományi képzést áthelyezte a Református Kollégiumba, és ön-állósította az orvosi kart. Más szóval „sikeresen felszabdalta” az egyetemet. Ettől kezdve a Debreceni Tudományegyetem BTK-ra és az abból kivált Természettudományi Karra (TTK) zsugorodott. Mai szemmel ezen politikai indíttatású változásoknak hosszabb távon egyedül az alakuló TTK látta előnyét. Ilyen események után érkezett Bognár Rezső 1950 szeptemberében a Debreceni Tudományegyetemre. Ő azon kevesek közé tartozott, aki kinevezését követően családjával a fővárosból véglegesen Debrecenbe költözött. Példája sokak számára napjainkban is követésre méltó lehetne. Elbeszélése szerint első látásra megszerette az egyetemet és környékét.¹² Úgy érezte, ez a cívus város szellemében rokon a kálvinista vallású szülővárosával, Hódmezővásárhellyel.

Egy évvel később, tehát 1951-ben Bognár Rezső már a rektori kinevezését vehette át a kultuszminisztertől. Helyettese Barta János irodalmár professzor, később akadémikus. A jelentős közéleti szerepléssel párosuló rektori tevékenység rendszerint jó diplomáciai érzéket igényel. Mindez az ötvenes években hatványozottan kívánatos volt. Több évtizedes távlatból úgy tűnik, hogy néhány kényes esetet az akkori rektori vezetésnek sikerült ügyesen és tapintatosan megoldani. Egyes visszaemlékezők szerint Bognár Rezső rektorsága idején, 1952-ben nagy volt a veszélye annak, hogy az egyetemet Rákosi Mátyásról nevezzék el.¹³ Ennek elhárítására Kossuth Lajos születésének 150. évfordulója alkalmából jó lehetőség kínálkozott arra, hogy az egyetem a nagy forradalmár nevét vegye fel. Debrecen és Kossuth történelmi kapcsolatai miatt ezen javaslat elől a legfelsőbb kormányzati szervek sem térhettek ki. Talán már örökre homály fogja fedni, hogy az említett mentőakciót hogyan sikerült rekordgyorsasággal, csaknem egy hét alatt kivitelezetni. A korabeli szokásoknak megfelelően a rektor munkáját a különböző szintű szervezetek is minősítették. A Bognár professzor hagyatékából előkerült jellemzésekben – a szakmai tevékenység értékelése mellett – a politikai hangsúlyt különböző szinteken másra és másra helyezték. Erre utalnak a rövid idő alatt készült jellemzésekből idézett részletek: *„Fogyatékossága, bár a hibákat jól látja... Még nem elég harcos. Van benne polgári csökevény, még legalább annyira érzi magát közel azon polgári körökhöz, ahonnan származik, mint hozzánk...”* Ezt írta (1952. november 29.) az egyetem párttitkára az MTA személyzeti osztályvezetőjének, aki mindezt (december 8-án) az alábbiak szerint módosította: *„sokszor polgári tudósok befolyása alá kerül (Müller Sándor, Fodor Gábor, Bruckner Győző) pl. nem régen történt, hogy Fodor Gábor erőszakos fellépésére az osztályvezetésben elhangzottakat neki elmondotta”*. Érdekes módon az előzőekről a megyei pártbizottság szigorúan bizalmas (1952. december 6-i) információja nem kívánt tudomást szerezni, ami természetesen nehezen hihető. *„Lelkiismeretesen dolgozó tudós, de munkájában akadályozza sokirányú elfoglaltsága. Igen sok funkciója van. Túlzottan be van vonva a társadalmi munkába. Segíti munkatársait és az egész kar munkáját. Mint rektor jól dolgozik.”* Mindezeket az Oktatásügyi Minisztérium illetékese (1953. november 2.)

¹² FAZEKAS Valéria, Bognár Rezső, *Az én Debrecenem, Debrecen*, 3/10. 1988. március 11.

¹³ NAGY Zoltán, *Hogyan lettünk mi Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debreceni Szemle*, 1994/2. 299–306.

a következőképpen értékelte át: „Bognár hibája, hogy nem elég harcos, főleg professzor társai felé. Azoktól, akikkel baráti kapcsolatban van, nem mint rektor kéri számon a feladatokat, hanem »baráti« úton intézi el a beszámoltatásukat.” A teljesség igénye nélkül idézett szövegrészek is rendkívül sokat árulnak el az ötvenes években az egyetemeken uralkodott légkörről. A Kossuth Lajos Tudományegyetem egykori professzorainak és munkatársainak igen nagy szerencséjéül szolgált, hogy rektoruk „nem volt elég harcos” és beszámoltatásukat „baráti” úton intézte el. Végül is a sors fintora, hogy 1953-ban Bognár Rezső akadémiai rendes tagságát javasoló tudósok között Bruckner Győző és Müller Sándor neveit is olvashatjuk. A nevezett ajánlók a szakmai előterjesztésükben külön kiemelik a nitrogén-glikozidok kémiája területén elért alapkutatási és a hazai mákalkaloid-termelés gazdaságosságát elősegítő gyakorlati eredményeket. Továbbá, előterjesztésük végén hangsúlyozták, hogy jelöltjük nemcsak Magyarországon, de külföldön is elismert szakember, nemrégén a Bolgár Tudományos Akadémia külföldi levelező tagjává választotta.

Tanévnyitó a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, 1973. szeptember 15.¹⁴

Szerves Kémiai Intézet alapítása

A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen a szerves kémiai tárgyú előadások 1924-ben kezdődtek, ezeket 1938-ig Bodnár János látta el az Orvosi Vegytani Intézetben.¹⁵ Megbízott szakelőadóként 1938 és 1947 között erre a feladatra Tankó Bélát kérték fel. Hivatalosan a Szerves Kémiai Intézet 1947-ben létesült, vezetésére 1949-ig Tankó professzor kapott megbízatást. Ez a munka az oktatás és kutatás megindítása mellett a tárgyi felételek (helyiség berendezése, víz- és gázvezetékek szerelése, műszerek és készülékek beszerzése stb.) biztosítására is kiterjedt. Helyileg mindez

¹⁴ Bognár Rezső második rektorsági periódusából évnyitóról készült híradás a *Hajdú-Bihari Napló*ban, 1973. szeptember 15.

¹⁵ *Debreceni Egyetemi Bibliográfia (Első rész) Természettudományi Kar 1914–1955.* (Szerkesztette Módos László), Tankönyvkiadó, Budapest, 1956.

a Tankó-villa (Simonyi út 4.) alagsorában és földszintjén zajlott. A háborút követő nehézségek és mostoha körülmények folytán a laboratóriumok kialakításában a diplomás munkatársak (Nánási Pál, Gaál György, Farkas István stb.) fizikai munkával is részt vettek. A szemtanúk visszaemlékezése szerint ez a tevékenység két ügyet is szolgált. Egyrészt megteremtették az önálló szerves kémiai, a későbbiekben pedig a biokémiai tanszék alapjait, másrészt ezzel a Tankó család villáját sikerült megmenteni a fenyegető államosítás elől.

1949-ben megalakult a Természettudományi Kar és elkezdődött a központi épület átalakítása, az új intézetek helyének kialakítása. A Szerves Kémiai Intézet a központi épület nyugati szárnyának első emeletén kapott elhelyezést, s 1950-ben vált beköltözhetővé.¹⁶ Az új intézetben először az oktatást, majd fokozatosan a kutatást kiszolgáló laboratóriumokat szerelték fel. Az induláshoz számos eszköz és vegyszer, valamint (a professzori laboratóriumban is igen nagy becsben tartott csiszolatos) üveg készülékek a Zemplén-intézetből kerültek Debrecenbe. A berendezések, eszközök beszerzése mellett a megfelelő munkatársak kiválasztása igen felelősségteljes munkát igényelt.¹⁷ Az ötvenes évek elején ezt a nem könnyű feladatot a fiatal professzor sok tapintattal, rendkívüli emberséggel oldotta meg. Előnyére szolgált, hogy nem egy régebbi intézetet kellett „átszervezni”, hanem egy teljesen újat próbált felépíteni a korszak akkori kívánalmai szerint, amihez a mércét a Zemplén-iskola szolgáltatta. Ennek megfelelően az asszisztencia zömét saját nevelésű tanítványai közül választhatta ki. Bognár professzor igen fegyelmezett és lelkiismeretes oktató volt. Előadásait – számos elfoglaltsága ellenére – mindig igyekezett személyesen megtartani. A tananyag korszerűsítésére törekedve az alapköllégiumot a Bruckner Győző által szerkesztett szerves kémia kötetei alapján oktatta. Emellett a képzés palettáját antibiotikum és gyógyszerkémiai tárgyú előadásokkal is gazdagította. Előadói habitusát és stílusát tekintve nem tartozott a teátrális előadók közé, mondandóját mindig egyszerűen és igen világosan fogalmazta meg. A vizgákon nagy türelemmel hallgatta a diákok feleleteit, az elégtelen és jeles érdemjegyet sokkal nehezebben adta meg, mint a többit. Azt vallotta, hogy a vizsgához nemcsak a tanítványok, hanem a tanárok is megmértetnek. Professzortársaival ellentétben nem tartott fogadóórákat, szobájának ajtaja mindig nyitva állt munkatársai előtt. Ha csak tehetett, naponta többször is végigjárta a laboratóriumokat, hogy tájékozódjon a végzett munkáról. A kutatási eredmények publikálására, a disszertációk benyújtására azonban csak főnöki hozzájárulását követően kerülhetett sor, és a színvonal nem volt alacsony. Tudományos igényességgel és szerénységgel mindig mértéktartásra intett. Hangoztatta, hogy eredményeink jelentőségét, nagyságát csak az utánunk következő generációk dönthetik el. Igazán időtálló felfedezésnek csak az tekinthető, amire majd a tankönyvek is hivatkozni fognak. A bírálatra váró értekezések rendszerint érkezési sorrendben

¹⁶ 25 éves a Kossuth Lajos Tudományegyetem Természettudományi kara 1949–1974. (Szerkesztette Dr. Szénássy Barna) KLTE TTK kiadványa, Debrecen, 1975.

¹⁷ LIPTÁK A., NÁNÁSI P., SZTARICSKAI F., Rezső Bognár (1913–1990), *Adv. Carbohydr. Chem. Biochem.* 49, 3–9. 1991.

az íróasztala mellett tornyosultak. Egyes szemfüles kollégák, hogy a főnök figyelmét magukra vonják, „nagy művüket” időnként kihúzták a könyvkupacból és ismételten annak tetejére helyezték. Az is megtörtént, hogy a professzor úr hazafelé menet az egyik munkatársa disszertációjának kéziratát az egyetemi dohányboltban felejtette. Több napig tartott, amíg az egyetlen példányban készült kézirat újra a megfelelő helyre került. A doktori szigorlatokra való felkészülésnél kívánatosnak tartotta, hogy a jelölt a szerves kémia teljes anyagát újra áttekintse. Véleménye szerint minél többször tanuljuk át az anyagot, annál több marad meg bennünk. A vizsgázónak sokszor igen meglepő kiegészítő kérdést is feltett. Idősebb korában elárulta, ezt azért tette, „nehogy azt gondolja a fiatalember, hogy már mindent tud, mert sikeresen ledoktorált”. Természetesen az ilyen kérdések nem befolyásolták az érdemjegy megállapítását.

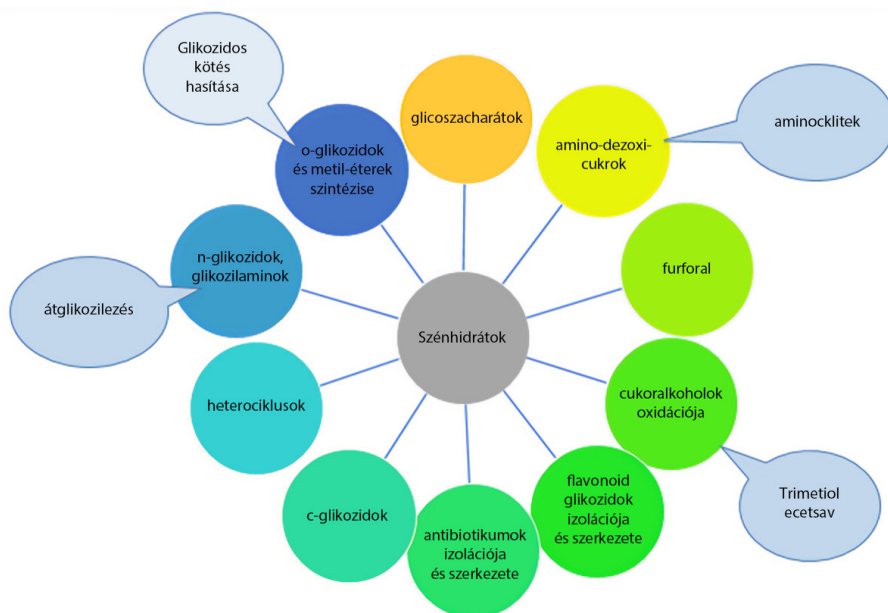
Az oktatás és kutatás beindításával párhuzamosan igen nagy súlyt fektetett a régió gyógyszergyáraival (Alkaloida, BIOGAL) való együttműködésre és más ipari kapcsolatok (Chinoin, Egis, Reanal, Észak-magyarországi Vegyiművek stb.) kialakítására. Egyrészt a gyári megbízások útján folyamatosan tájékozódott az ipart foglalkoztató aktuális kérdésekről, másrészt ezen feladatok végzésével külön jövedelmet biztosított csaknem valamennyi munkatársa számára. Bognár professzor alapelvei közé tartozott, hogy a gyárak részére végzett munkát is tudományos igényességgel kell művelni. A gyakorlati vonatkozású eredmények közül a morfin mellék-alkaloidjainak kinyerésére, a különböző alkaloidszarmazékok előállítására kidolgozott eljárásokat, a rutin nevű vitamin izolálását japánakác bimbóból¹⁸, valamint az Aggristin haemostazis diagnosztikai készlet kifejlesztését kell külön kiemelni. Alap kutatások vonatkozásában a különböző tématerületek között az összekötő kapcsolatot a szénhidrátkémia¹⁹ jelentette (*I. ábra*). A konkrét kutatási irányzatokat a nagy kettős körön kívül tíz kis körben helyeztük el. Noha ezek a kutatások látszatra individuálisak, mégis szoros kapcsolatban állnak egymással. A befelé mutató nyilak a természetes vegyületekből és furfurolból nyert szénhidrátokat szimbolizálják. A kifelé mutató nyilak pedig a szénhidrátokból előállított vegyületcsaládokra utalnak. Vezetése alatt az intézet munkatársai jelentős fejlesztői tevékenységet is folytattak a hazai laborszerek és készülékek korszerűsítésére. Belföldi célra számos félautomata mikroanalitikai égetőberendezést, rotációs vákuumbepárló készüléket gyártottak, melyek nagy része még ma is működik.

Ebben az évben készült el annak a mikrolaboratóriumnak az első prototípusa, melyet a KUTESZ Vállalat éveken keresztül exportált.²⁰ Az eredményes elméleti és gyakorlati kutatások támogatására 1961-ben a Magyar Tudományos Akadémia a KLTE Szerves Kémiai Tanszéke mellett létrehozta az MTA Antibiotikum-kémiai Kutatócsoportot,

¹⁸ *Kutatási eredmények 1950–1973. Jubileumi kötet Bognár Rezső hatvanadik születésnapjára.* (Szerkesztette Gaál György) Alföldi Nyomda, Debrecen, 1973.

¹⁹ LIPTÁK A., NÁNÁSI P., SZTARICSKAI F., Rezső Bognár (1913-1990), *Adv. Carbohydr. Chem. Biochem.*, 49, 3–9. (1991).

²⁰ *25 éves a Kossuth Lajos Tudományegyetem Természettudományi kara 1949–1974.* (Szerkesztette Dr. Szénássy Barna). KLTE TTK kiadványa. Debrecen, 1975.

*1. ábra. A szénhidrát kémia mint összekötő kapcsolat a különböző tématerületek között
(szerk. Virágos Márta)*

melyet 1987-ig ugyancsak Bognár akadémikus irányított. Mindezt az 1952-ben Debrecenbe telepített penicillingyár (Hajdúsági Gyógyszergyár, jelenleg BIOGAL Gyógyszergyár Rt.), valamint a DOTE Gyógyszertani Intézetében Vályi-Nagy Tibor és Úri József által kezdeményezett sikeres antibiotikumtörzs kutatása alapvetően motiválta. Bognár professzor – amikor 1962-ben kintüntették a Kossuth-díj I. fokozatával – intézetének eredményéről a következőket nyilatkozta:²¹

„1950-ben kerültem Debrecenbe, ahol megfelelő új munkahelyet, új intézetet kellett teremteni, felszerelni, kifejleszteni. Úgy hiszem, hogy tehetséges és lelkes fiatal munkatársaim segítségével ez sikerült is. E munkatársak nagy része most is velem együtt dolgozik, oktató-nevelő és kutatómunkát végez. Meggyőződésem, hogy a megtisztelő második Kossuth-díj rajtam keresztül a Debreceni Egyetem Szerves Kémiai Intézete egész kollektíváját is illeti, hiszen eredményeinket éppen úgy, mint a munkát, megosztjuk és közösnek érezzük. A debreceni intézetben három fő területen kezdtük el a kutatómunkát, és pedig a szénhidrátok, a flavonoidok, izoflavonoidok továbbá az alkaloidok területén. Jóval később kezdtük el a negyedik kutatási témánkat, az antibiotikumok kémiai vizsgálatát, mely

²¹ Az 1962. évi Kossuth-díjasaink. *Magyar Kémikusok Lapja*, 17, 145–147. (1962).

terület fontosságát az MTA vegyészosztálya azzal is alátámasztotta, hogy 1961-ben a tanszéken belül önálló akadémiai kutatócsoportot létesített.”

A kitüntetett tanszékvezető népszerűségét nem kis mértékben növelte, hogy a Kossuth-díjjal járó pénzösszeget munkatársai között szétosztotta. Főnökségének közkedveltségére pedig az is jól utal, hogy egy alkalommal, amikor elhatározta: kopaszra nyíratja a haját, példáját munkatársai közül többen azonnal követték, a tanszék nem kis derűtségére.

Az antibiotikum kutatócsoport létesítésének jelentőségét és az abban rejlő lehetőségeket talán az érintettek sem érezték át akkor még kellően. Abban az időben javában uralkodott a „disszertációcentrikus” szemlélet, és a munkatársak a korszerűbb feladatok kedvéért sem szívesen szakítottak korábbi témájuk művelésével. Ezekhez a kutatásokhoz a szerves kémikusok újabb generációját kellett felnevelni. Egyedül ennek a tudományterületnek a gyökerei nem nyúltak vissza a Zemplén-intézetbe. Sokakban felmerül a kérdés, hogy a szerves kémia ilyen széles spektrumát átfogó kutatásokat hogyan lehetett eredményesen irányítani. Erre csak kivételes adottságokkal és szervezői képességekkel rendelkező ember vállalkozhat. Bognár akadémikus mindkét tulajdonsággal rendelkezett, és időközben tanítványaiból felnőtt egy jól képzett kutatói gárda, akik kisebb csoportok, laboratóriumok élén az elkezdett kutatásokat tovább művelték és irányították. A tanszék és a kutatócsoport munkatársai Bognár professzor vezetésével 13 monográfiát, több mint 500 tudományos munkát közöltek és 30 szabadalmi eljárást dolgoztak ki. Ő mindig szívügyének tekintette a tudományos vezetői utánpótlás kérdését. Egykori munkatársai közül több mint húszan szereztek meg a kandidátusi, heten pedig az akadémiai doktori fokozatot, amire a KLTE történetében ez ideig nem volt példa. A Bognár-intézetbe hírneves külföldi tudósok, köztük Nobel-díjasok is gyakran ellátogattak. A szerves kémia kortárs nagyjai közül Bartonnal, Birchhel, Butenandttal, Freudenberggel, Kochetkovval, Manginivel, Michellel, Treibsszel, Wielanddal és még sokan másokkal a debreceni kémikusok és egyetemi hallgatók nemcsak a tankönyvek lapjain, hanem az életben is találkozhattak. Ezek a tudósok a legfrissebb, korszerű kutatási eredményeikről tájékoztatták a hallgatóságot, ami az akkori korlátozott utazási lehetőségek mellett különösen nagy jelentőségű volt. Hiszen az igazi kutatómunka nem nélkülözheti a nyilvánosságot, mert csak így kapcsolódhat be a nemzetközi tudományos vérkeringésbe, és eredményei csak így válhatnak közkinccsé. A hetvenes évek második felétől kezdődően szerencsére ez a helyzet fokozatosan konszolidálódott, és a munkatársak közül számosan rövidebb-hosszabb időt töltöttek nyugati intézmények laboratóriumaiiban és vettek részt nemzetközi konferenciákon. A Bognár-tanítványok számára ez a megmérettetést jelentette, és a visszajelzések szerint jól megállták a helyüket. A hazatértek pedig a külföldön szerzett szakmai tapasztalatokkal, technikai ismeretekkel gazdagították a debreceni szerves kémiát.

Bognár Rezső jelentős tudományos tevékenységének és kiterjedt közéleti kapcsolatainak köszönhető, hogy 1969 szeptemberére a KLTE központi épülete mögött fel-

épült a Kémiai Épület, ahová a kémiai tanszékek áttelepültek. A kulturált környezet és a szépen berendezett laboratóriumok azonban önmagukban természetesen még nem elegendők. A magas színvonalú oktató-nevelő és kutatómunka nem nélkülözhetette Eötvös Loránd száz évvel ezelőtt tett megállapításait:²²

„Egyetemünk színvonalát, felsőoktatásunk minőségét elsősorban s alapvetően az határozza meg, oktatóink, tudós egyetemi tanáraink képesek-e, akarnak-e önállóan gondolkodni? Van-e saját véleményük a világról, a körülményekről, a helyzetről, melyben élnek s a tudományról, melynek művelői? Egyetemi tanár az lehesse, az legyen, aki önállóan gondolkodik, s maga felel gondolataiért, tetteiért!”

Az eötvösi elvek megvalósítását fényesen igazolta Bognár professzor közel fél évszázados oktatói és tudományos pályafutása, aki szerves kémikusok számos generációját tanította és bocsátotta útjára. Ez ideig tanítványai közül egy személyt (Lipták András) az MTA levelező tagjául választottak, öten pedig tanszékvezetői kinevezést kaptak. Jól tudjuk, hogy nem azé az érdem, aki a termést betakarította, hanem aki annak idején a gyümölcsfát elültette.

Tudományszervezői és közéleti tevékenység

A tudományos sikerek mellett feltétlenül említést érdemel Bognár professzor széles körű tudományszervezői és közéleti tevékenysége. Pályafutása során ebből is jelentős részt vállalt, melynek hazai és külföldi elismerése nem maradt el. Első debreceni rektorságát követően 1955–56-ban a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári, 1956-ban pedig a Gyógyszeripari Kutató Intézet igazgatói tisztségére kérték fel. Mindezt anélkül töltötte be, hogy Debrecenből Budapestre költözött volna. Nehéz időkben szolgált ezeken a posztokon. Az 1956-os forradalmi események Bulgáriában érték, ahol hivatalos küldetésben tartózkodott. Hazatérte után elhangzott főtitkári beszámolójából kitűnik, hogy milyen erőfeszítéseket tett azért, hogy a magyar tudomány megmaradjon a nemzetközi vérkeringésben.²³ Ezután fogalmazódott meg benne az a gondolat, hogy – a régió egyetemei és gyógyszergyárai bevonásával – debreceni székhellyel egy növénykémiai és fermentációs profilú gyógyszerkutató intézetet kellene létesíteni. Az elképzelések szerint ezt az intézményt a BIOGAL Gyógyszergyárral szemben levő erdőbe tervezték telepíteni, amelyre végül is nem került sor. A debreceni és tiszavasvári gyógyszergyár fejlesztését, bővítését élete végéig szívügyének tekintette, személyes ismertségével és tekintélyével segítette. A mindenkori politikai hatalom nagy súlyt fektetett arra, hogy

²² Eötvös Loránd, *Az egyetem feladatáról*, Magvető Kiadó, Budapest, 1985.

²³ Beck Mihály, Bognár Rezső (1913–1990), *Magyar Kémiai Folyóirat*, 96, 145–146. (1990)

vezető értelmiségieket, neves tudósokat megnyerjen a maga számára. Így volt ez Bognár akadémikus idejében is, akit több cikluson keresztül (1953, 1958, 1971, 1988) országgyűlési képviselőnek, valamint a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának (1961–1963, 1986) tagjává választottak. Tudta, hogy a társadalmi megbízatások során szerzett kapcsolatai az egyetem, a város és a régió fejlesztése szempontjából nagy segítségül szolgálhatnak. Ez alól kivételt jelentett a KLTE Kémiai Épület tervezésének és kivitelezésének időszaka, amikor minden energiáját csak erre a munkára koncentrált. Másik, hasonló megtisztelő feladatának tekintette az MTA Debreceni Akadémiai Bizottságának (DAB) megszervezését és létesítését, melynek elnöki tisztségét megalakulásától (1976) kezdve élete végéig ellátta. Hálás tanítványai egykori egyetemi előadásainak színhelyét Bognár Rezső-terem felirattal látták el. Kiemelkedő tudományszervezői munkásságát pedig a DAB főbejáratánál elhelyezett márványtábla hirdeti az utókornak. A tudósok munkásságát akkor is magas kormánykitüntetésekkel ismerték el. Az országos ünnepek alkalmából – a korabeli szokásoknak megfelelően – ezeket illet kitűzve viselni, amit a professzortársak igen nagy figyelemmel szemlélgettek egymáson. Az egyik május 1-i ünnepség alkalmából – a viccelődés kedvéért – Bognár Rezső a kedvenc kutyája által elnyert medált is kitűzte a kabátjára. A mellette ülő kolléga tágra nyílt szemmel vizsgálva megkérdezte: Rezsőkém, ezt miért kaptad? Mire Ő – ritka humorérzékkel – így válaszolt: *„Ilyen jelvényt csak az igazán nagy kutyáknak adnak.”* Kevesen tudják, hogy Bognár Rezső országgyűlési képviselőként milyen erőfeszítéseket tett Debrecen város jó minőségű ivóvízellátásáért. Ugyanis a nyolcvanas évek elején a város vízfogyasztásának már több mint 40%-át a Keleti Főcsatorna felszíni vize szolgáltatta. Az MTA Kutatócsoport egyik munkatársa (Dinya Zoltán) 1983-ban meglátogatta az Environmental Protection Agency (EPA) laboratóriumát (Ohio, USA), ahol megismerkedett a vízmin-ták gázkromatográfiás-tömegspektrométeres vizsgálatával. Hazajövele után próbamé-rezéseket végzett – a hivatalos amerikai előirat alapján –, és több, nem kívánatos (toxikus, teratogen, karcinogen stb.) szerves vegyületet sikerült azonnal azonosítania a debreceni ivóvízből. Mindez azután történt, hogy a Tiszamenti Regionális Vízmű már bevezette a felszíni vizek (lebegő szennyeződés, alga stb.) mikroszűrését. A tisztítási technológia azonban csírátlanítás céljából változatlanul a klórozást alkalmazta. Ez pedig közismer-ten káros a szerves szennyező anyagok átalakulása szempontjából, mivel nemcsak kelle-metlen íz- és szaganyagok, hanem mérgező, klórtartalmú vegyületek is képződnek. Ezért törekedni kell arra, hogy a klór fertőtlenítő hatását a jövőben ózonnal helyettesít-sék. A vizsgálatokból egyértelműen kiderült, hogy a régebbi módszerek korunk kemi-zálási körülményei között már nem megfelelőek. Szükségessé vált a hazai szabványok felülvizsgálata és módosítása. Ezeket a megállapításokat (1983. december 12.) Bognár professzor – országgyűlési képviselői minőségben – „bizalmas” feljegyzés formájában elküldte a Hajdú-Bihar megyei Pártbizottsághoz és az Országos Vízügyi Hivatal elnök-helyetteséhez. Végül is ezek az előterjesztések eljutottak (1985. január 23.) az OMFB-hez, melynek támogatásával megkezdődött a TIVIZIG ózonos víztisztító berendezés-nek telepítése és működtetése. Az előzőeken kívül számos esetben, szívvel-lélekkel

munkálkodott városunk iparosításán, Debrecen szellemi életének szebbé-jobbá tételén, melynek felsorolására jelen keretek között nincs mód. Annyi bizonyos, hogy kitüntetései között a Pro Urbe Debrecen volt az egyik, amely legközelebb állt szívéhez. Nem tudjuk, hogy Bognár Rezső különböző hivatalos minőségben hányszor járt külföldön. Az viszont nem vitatható, hogy 1958-ban négy hónapot Írországbán a Dublini Egyetemen, 1968-ban pedig két hónapot Kijevben, a Sevcsenko Egyetemen vendégprofesszorként töltött, melyre mindig szívesen emlékezett. Több folyóirat: az Acta Chimica Academiae Scientiarum Hungaricae, a Magyar Tudományos Akadémia Kémiai Osztályának Közleményei, a Magyar Kémiai Folyóirat, International Journal of Antibiotics és az Organic Preparation and Procedures nemzetközi szerkesztőbizottsága választotta tagjául. Ugyancsak tagja volt az angol Szénhidrát-nómenklatúra Bizottságnak, az IUPAC Szénhidrátkémiai Szekciója Intézőbizottságának, valamint magyar, angol, amerikai, svájci, német kémiai társulatoknak is.

Bognár Rezső a tudományos munka és az oktatás kapcsolatáról

Az 50-es évek végén vált időszerűvé a felsőoktatásban egy átfogó oktatási reform kidolgozása, amelyhez több magyar egyetem javasolta a kutatás kérdésének rendezését is. Ez azért is volt fontos, mert az egyetemek nem kaptak célzottan tudományos kutatásra támogatást, másrészt, mert a felsőoktatási intézmények nem hoztak létre egy megfelelő struktúrát a tudományos tevékenység megszervezésére. Bognár Rezső a KLTE tudományos rektorhelyetteseként írt részletes javaslatot a *Felsőoktatási Szemlében*. A javaslat ma is aktuális, legfontosabb gondolatait foglaljuk össze:

„Úgy kell megállapítani és rögzíteni – véleményem szerint – az egyetemek általános feladatait, elvi célkitűzéseit, hogy abból legyenek levezethetők az összes konkrét feladatok és gyakorlati célkitűzések. Ha így járunk el, akkor az egyetemeken végzendő tudományos munka kérdéseit illetően is világosak lesznek a tennivalók... Az egyetemek feladata három elválaszthatatlanul összefüggő tényezőből tevődik össze: a) magasszínvonalú, rendszeres oktatás, b) szocialista nevelés, c) tudományok korszerű művelése... Az egyetemi oktatás és nevelés magasabszintű szakképzést és továbbképzést jelent tehát és ennek rendszeres, szervezett megvalósítása elengedhetetlenül szükséges... a korszerű tudományos felkészültség minél alaposabb és minél szélesebb kiterjesztése szükségessé teszi, hogy az egyetemek valóban, a szó nemes értelmében, a tudomány és a tudás fellegváraivá váljanak... Egyetemi intézeteinkben olyan kutatási munkalehetőségek vannak, amelyek lehetővé teszik az ott dolgozóknak, hogy bizonyos szakterületeken, amelyekre külön kutató intézet nem létesült, hogy fontos és eredményes munkát végezzenek. Ezeket a lehetőségeket – véleményem szerint – kellő szervezéssel, aránylag csekély támogatással még eredményesebbé lehet tenni. Az egyetemi intézetek helyzetüknél és jellegüknél fogva is igen alkalmasak specializált alap kutatások, elvi kutatómunka végzésére.”

A tudományos tevékenységek infrastruktúrájának kialakítása az egyetemeken összetett feladat, ennek elemeit Bognár Rezső a következőkben határozza meg: 1. az intézmény kutatási tervének elkészítése, nyomon követése, beszámolók kiértékelése; 2. külső megbízások keresése gyarakkal, intézményekkel; 3. nemzetközi kapcsolatok, együttműködések kialakítása; 4. tudományos utánpótlás-nevelés rendszerének kialakítása; 5. az egyetem publikációs tevékenységének támogatása, erősítése; 6. tudományos rendezvények, ülések rendszeressé tétele; 7. Felsőoktatási Tanáccsal, Tudományos Akadémiával való szoros együttműködés; 8. a tudományos kutatás tárgyi és személyi feltételeinek folyamatos biztosítása. Külön kiemeli a megfelelő idő biztosítását ehhez. *„Az időt éppolyan tervszerűen kell beosztani, mint, mint minden más feltételt és ha a szükséges zavartalan munkaidőt nem tudjuk biztosítani a tudományos kutatómunkához, akkor akármilyen terveket tűzünk is magunk elé, nem tudjuk azokat teljesíteni.”*²⁴

Vekerdi László a Magyar Tudományban 1983-ban készített interjú Bognár Rezsővel a Zemplén-műhelyről, ahol Bognár 1937-től 1950-ig dolgozott. Ebben az interjúban fejti ki véleményét a tudományos utánpótlás kérdéséről:

„Régi gond ez és tulajdonképpen még ma is arra a régi kérdésre vezethető vissza, hogy a kutató »fit« vagy »nascitur«; kutatóvá válik valaki vagy kutatónak születik. Szerintem mind a két módon elképzelhető. Nyilván az, aki »nascitur« az lesz a tehetségesebb, a zseniálisabb, attól lehet több alapvető eredményt, Zemplén szavával »Novumot« várni; de akit a képzés és a szorgalma tett jó kutatóvá, az is nélkülözhetetlen katonája a kutatás nagy hadseregének. Mármost a tudományegyetemen sajnos az egész képzés irányultsága és szelleme olyan, hogy a legtöbben »nascitur« típusú tudósok akarnak lenni, ami persze lehetetlen. Ennyi tudósra nincs is szükség; ugyanakkor igen nagy szükség van arra, hogy tudományosan jól képzett szakemberek dolgozzanak az iparban, hiszen ott is egyre több az olyan probléma, amit csak tudományos felkészültséggel és igénnyel lehet megoldani. De a tudományegyetemi képzés a hallgatók nagy többségében nem eléggé fejleszti ki a konkrét foglalkozás iránti elhivatottságot. A műegyetemen – én is ott végeztem, s így még tapasztalatból emlékszem rá – egészen más a helyzet. A mérnök, aki hidakat fog építeni, tudja, hogy azt neki úgy kell megtervezni, hogy a híd ne rogyjon össze. Az építész is tudja, hogy a háznak statikailag rendben kell lennie. A vegyészmérnök tudja, hogy neki majd gyártania, termelnie kell. Ugyanezt elmondhatom az agráregyetemről is. A orvos is rájön, mihelyst a beteggel találkozik, hogy neki konkrét gyógyító feladata lesz. Mindezek az egyetemeken tudatosan a hallgatókban majdani foglalkozásuk.”

A gondolatmenetet tovább fűzve Bognár Rezső kifejti, hogy fontos lenne az alap- és alkalmazott kutatások egészséges egyensúlyát kialakítani és megőrizni. Az alapkutató-

²⁴ BOGNÁR REZSŐ, Az egyetemi tudományos munka időszerű kérdései, *Felsőoktatási Szemle*, 1961. július–augusztus, 7–8. szám, 389–393.

sok idő- és forrásigényesek, de e nélkül nem lesz innováció és az ipar nélkülözni fogja a tudományosan képzett szakembereket.

„Egy egészséges tudományos intézetnek piramisszerűen kellene felépülnie, az alján a fiatal kutatók és kutató-jelöltek széles skálájával. S mit látunk ma? Még tanársegéd is alig akad, csupa adjunktus, docens, professzor tölti meg az intézeteket. És hol vannak már azok az idők, amikor egy-egy igazán tehetséges ember a középiskolából vagy az iparból vonódott be a kutatóintézet s az egyetem munkájába, vagy fordítva. Pedig alapvetően fontos, hogy a fiatal tehetséges szakembereknek módot adjunk arra, hogy tudományos munkásságot végezhesenek. Országos érdek, hogy ne merevedjenek meg a tanszékek, ne merevedjenek meg a kutatóintézetek. Hiszen új, változó vagy éppenséggel nehezedő körülményekhez csakis összetételükben és szellemükben fiatal struktúrák alkalmazkodhatnak sikeresen.”²⁵

Részlet Filep Tibor 1985-ben készített „Tudomány és közélet: beszélgetés dr. Bognár Rezsővel” című interjújából:

„– Professzor úr 1950-ben került Debrecenbe. Hódmezővásárhelyről indulva Budapesten keresztül érkezett a cívisvárosba. Gondolt-e arra, hogy Debrecen életének meghatározó állomása lesz? – Azt hiszem, igen. Régi meggyőződésem volt ugyanis, hogy a tudománynak a fővárosban történő centralizálása nem lehet egészséges. Számtalan példa van rá, hogy több, nagy kultúrtörténeti és tudományos hagyománnyal rendelkező országban, mint például Németország és Anglia, a vidéki egyetemek váltak az egyes tudományok centrumaivá. Debrecenben nagy munka várt rám, a Kosuth Lajos Tudományegyetem Szerves Kémiai egyeteméről, s mi vittük birtokba az elhagyott épületszárnyat. Ez volt az én életem második építési korszaka. (Az első a műegyetem háború pusztította tanszékeinek rekonstrukciója volt.) Hozzá láttunk a munkához és kiderült, hogy kevés a pénz. Azt a megoldást választottuk, hogy egy-egy laboratóriumot, helyiséget félig alakítottunk ki, gondoltuk, ha így félkészben meglátják majd az illetékesek, nem hagyják így. Így is történt. Két évtized múlva már ez az intézet is korszerűtlenné vált. Szükség volt egy új megfelelő körülményeket biztosító épületre. Meghallottuk, hogy a minisztériumnak van beruházási kerete, elkészítettük a tervet, a Hajdú megyei Állami Építőipari Vállalat vállalta a kivitelezést és rövid idő alatt 1969-re elkészültek a munkával. Úgy gondolom, hogy ezzel a tanszék és a kutatócsoport olyan feltételek között dolgozhat, amelyeket ideálisnak tekinthetünk. Aztán újabb »építési« teendőm volt a DAB-székház építése. Ezt szoktam én tréfásan harmadik építési korszakomnak nevezni.”²⁶

²⁵ VEKERDI László, Csakis összetételükben és szellemükben fiatal struktúrák alkalmazkodhatnak sikeresen. Beszélgetés Bognár Rezső akadémikussal a Zemplén-műhelyről, *Magyar Tudomány*, 1983/9, 673–679.

²⁶ FILEP Tibor, Tudomány és Közélet: beszélgetés dr. Bognár Rezsővel, *Hajdú-Bihari Napló*, 1983. március 9.

Megalakult a Debreceni Akadémiai Bizottság

Csütörtökön, október 7-én délután a Debreceni Agrártudományi Egyetem tanácstermében tartotta alakuló ülését a Debreceni Akadémiai Bizottság. Az alakuló ülésen megjelent *dr. Szentágotthai János*, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke, *dr. Márta Ferenc*, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára, *dr. Tar Imre*, az MSZMP Szabolcs-Szatmár megyei Bizottságának első titkára, *Jánki Kálmánné*, az MSZMP KB tudományos, közoktatási és kulturális osztályának munkatársa, *Magyar József*, az MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottságának titkára, *dr. Postás Sándor*, az MSZMP Debrecen városi Bizottságának első titkára, *dr. Boros Ottóné*, az MSZMP Szolnok megyei Bizottságának osztályvezetője, *dr. Szabó Imre*, a Hajdú-Bihar megyei Tanács elnöke, *dr. Ács István*, a Debrecen megyei városi Tanács elnöke. A Debreceni Akadémiai Bizottságot táviratban üdvözölte *Aczél György*, a Politikai Bizottság tagja, a Minisztertanács elnökhelyettese.

Szentágotthai János üdvözli a Debreceni Akadémiai Bizottságot (Fotó: Győri Ferenc)

Forrás: Hajdú-Bihari Napló

A Debreceni Akadémiai Bizottságot nem egy arisztokratikus tudományos szervezetnek hozták létre. Az alapítók elsőrendű célja az volt, hogy a három megye – Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Szolnok – szellemi energiáit mozgósítani tudják és a DAB közéleti fórummá váljon. Ez sikerült is, hiszen a 80-as években már közel 400 kolléga dolgozott a különböző munkabizottságokban. És a viszonylag magas klubtagsági díj ellenére a DAB-klub tagjainak száma elérte a 350 főt.

Bognár Rezső oktató-kutatói és közéleti tevékenységét elismerő hazai és külföldi kitüntetések

- 1953 Munka Érdemrend, arany fokozat
- 1956, 1976 Kabay János Emlékérem és Emlékplakett
- 1962 Kossuth-díj, I. fokozat
- 1964 J.E. Purkyne Emlékérem (Csehszlovákia)
- 1968 Munka Érdemrend, arany fokozat
- 1970 Cyrill és Method Érdemrend, I. fokozat (Bulgária)
- 1973 Munka Érdemrend, arany fokozat
- 1974 Tudomány és Emberség Szolgálatában (Lublina Egyetem kitüntetése)
- 1975 Pro Universitate Emlékérem, Debrecen, KLTE
- 1979 Pro Urbe Debrecen

Akadémiai tagság

1948 Magyar Tudományos Akadémia (levelező)

1952 Bolgár Tudományos Akadémia (választott)

1953 Magyar Tudományos Akadémia (rendes)

1970 Leopoldina Német Természettudományi Akadémia (Halle)

Tiszteletbeli doktor

1967 Kijevi Sevcsenko Egyetem

1988 Kossuth Lajos Tudományegyetem

Bognár Rezsőt két emlékérem is megőrökíti. Az első Pándi Kis János alkotása, és a Műegyetem és a Kossuth Egyetem közös rendelése a tudós 50 éves születésnapjára.

A második emlékérem 1978-ban készült, a tudós 65. születésnapjára. Váró Márton szobrászművész alkotása.

2013. április 4-én történt emléktábla-avatás Bognár Rezső születésének 100 éves évfordulójára. A Debreceni Akadémiai Bizottság alapító elnökének márványtábláját a kémiai épület előcsarnokában leplezték le. A domborművet Györfi Lajos szobrászművész készítette.

Forrás: Dehír.hu. <https://www.dehir.hu/debrecen/emlektablak-allitottak-debreceni-kemia-ikonjanak-tiszteletre/2013/04/04/>

Bognár Rezső akadémikus második Kossuth-díjának átadásáról az akkori Híradó is beszámolt. A film a Magyar Filmtézet Archívumából letölthető (<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=165559>).

Utószó²⁷

Hivatása mellett Bognár professzor érdeklődése az élet számos területére kiterjedt. Ha elfáradt, kikapcsolódást talált a klasszikus zene és szépirodalom élvezetében. A városi koncerttermek hallgatósága között gyakran feltűntek ezüstös hajának fürtjei. A fehér asztalnál beszélgetve sokszor meglepetéssel tapasztaltuk, hogy milyen nagy figyelmet szentel történelmi múltunkat értékelő műveknek. Rendkívül toleráns tudott lenni és európai emberként tisztelte mások meggyőződését, nézeteit. Elbeszéléseiből soha nem hiányzott a humor és a tréfa. Szerette a jó bort, az ízes, egyszerű alföldi ételeket, különösen a vásárhelyi „öreg tarhonyát”. Rajongott a napfényért, a szabad levegőért. Fiatalabb éveiben szívesen futballozott, amiről egykori kollégája életútját, a Nobel-díjas Oláh Györgyöt bemutató poszter világszerte tanúskodik. Későbbiekben a tenispályán, a sakktábla és a horgászapad mellett számos sportbarátot szerzett, akik megszerették közvetlenségéért és tisztelték benne a fair play játékost. Életében nagyon jelentős szerepet töltött be a család, szívében fontos helyet foglaltak el gyermekei és unokái. Ha róluk mesélt, mindig felderült az arca. Élete utolsó szakaszában határozott, biztos járása tétova lett, de mégis megható és tiszteletet parancsoló fegyelemmel és türelemmel viselte betegségének súlyos terheit, amire igazán csak a rendkívül erős jellemű egyéniségek képesek. Ő is tisztában volt azzal, amit Robert Merle az idős korról vallott: *„az öregség hosszú és magányos csata a halál ellen. Noha az ember biztosan tudja, hogy végül vereséget szenved, tartozik magának vele, hogy minden talpatalnyi helyért megvív, teljes elszántsággal, s ha lehet úgy, hogy még örülni is tudjon.”*

²⁷ SZTARICSKAI Ferenc, Bognár Rezső (1913–1990) emlékezete nyolcvanötödik születésnapján, *Debreceni Szemle*, 1998, 2, 257–273.